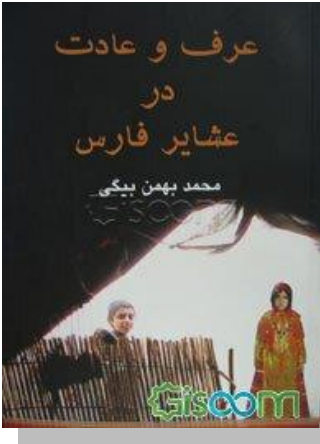

**Muhammed Behmen Bigi, Örf û Âdet der Aşâir-î Fars İntişarât-ı
Nevid-i Şiraz, (Fars Bölgesindeki Aşiretler Örf ve Adet) Şiraz,
1381 h. ş. (2002), 135 s.**

İsmail AKA*

İlk baskısı 1324 (1945) yılında yapılan eser, müellifinin ikinci baskısının önsözünde belirttiğine göre, muhtelif dergilerde tanınmış yazarlar tarafından övüldüğü gibi Fransızcaya da çevrilmiş, ancak yayınevi ve hükümetin bazı siyasi görüşlerinden dolayı eserin ikinci baskısı, yıllar sonra gerçekleştirilebilmiştir.

Kendisi de Kaşkaylara mensup olan müellif, aşireti Kafkasya ile ilişkilendirmekte (s. 18) fakat onların ne zaman bu yöreye geldikleri hususunda bir şey söylememektedir. Faruk Sümer, “...son yüzyıllarda ortaya çıkmış bir topluluk olan Kaşkayların XVIII. asırdan önceki kaynaklarda

adına rastlanmadığı...” şeklinde bir ifade kullanmakla birlikte, (“Kaşkay” mad., DİA, C. 25, 2002), Hasan b. Şihâbüddîn (İbn Şihâb), 1451 – 53 seneleri arasında kaleme aldığı Camiü't-Tevârih-i Hasanî adlı eserinde, Timur’un ölümünden sonra İran’ın güneyindeki hadiselerden bahsederken Timur’un torunu Mirza İskender’in Kenduman’da bulunduğu bir sırada Kaşkayı aşireti tarafından ele geçirilerek 1415 yılında kardeşi Rüstem’e teslim edildiğini yazmaktadır (Fatih Ktb. Nr. 4307, 418b). Bu kayıt onların çok eskiden beri –XV. yüzyılın başlarında bile– bu bölgede yaşadıklarını göstermektedir. (Ayrıca bkz. İ. Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamani*, TTK,1994, s. 102).

Beş bölümden meydana gelen eserde I. Bölüm; “*Medeni Hukuk Açısından Örf ve Âdet*” konusuna ayrılmıştır. Bu başlık altında evlenme (s. 23), boşanma (s. 42), veraset (s. 44), alış – veriş (s. 51) ve av (s. 53) konuları ele alınmaktadır.

* Prof. Dr. (E). Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
İsmail.aka.hoca@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1919-563X.

Aşiret nezdinde evlenmemek hoş karşılanmamakta olup, kız istemeye hatırlı kimseleri getirmek, kabulden sonra 'başlık' konusu ele alınmakta idi (s. 26). Evlilikte ailelerin sosyal durumu da göz önünde bulundurulmakta, düğün günü belirlendikten sonra üç gün-üç gece devam eden düğün dolayısıyla, oğlan tarafı ağır bir masrafın altına girmektedir (s. 32). Düğünde eğlenceler düzenlenip, yenilip-içildikten sonra kalabalık bir atlı topluluğu gelini alıp, oğlan evine yönelirler. Oğlan evine yaklaştıklarında güveyi; narenciye, elma veya buna benzer meyveyi gelinin kucağına döker. Bu sırada gelinin arkasında küçük bir oğlan çocuğu da bulunurdu ki, bu ilk çocuğun oğlan olması dileğiyle ilgili idi (s.35). Düğünün son gününde bir ahitname hazırlanıp imzalanması ve müctehide gönderilmesi de usuldendi. Kızlar için miras hakkı bulunmayıp, kızın az miktarda çeyizi olup, bunlarda kendisinin dokuduğu birkaç parça halı ve birkaç tane hayvanı aşmazdı. Çeyiz, düğün eğlencesinin son günü gelinle birlikte güveyinin evine götürülürdü. Boşanma, alışılmış bir şey olmayıp yasak gibiydi. Mehir olarak ise birkaç hayvan ya da bir miktar para söz konusuydu.

Sabah erkenden kalkan kadınlar kuzuları besler, gündüz vaktinde ise sağdıkları sütlerden tereyağı, peynir vb. süt ürünlerinin hazırlanmasıyla meşgul olurlardı. Ekmek ve yemek pişirilmesi ile çocukların bakımı da onların üzerindedir. Halı, kilim, cecim gibi dokuma işleri, at ve develere ait malzemelerinin taşınması, ayrıca çadırların sorumluluğuyla da kadınlar ilgilenirlerdi (s. 38). Bahar ve güz dönemlerindeki göç mevsiminde göç ile ilgili hazırlıkları kadınların üzerinde olduğu gibi, çocuklar ve hayvanların bakımı ve hatta gece hırsızlara karşı nöbet işine katılma da söz konusu idi. Hastalık karşısında ise yöredeki bitkilerden yararlanılırdı. Fakat bütün bunlar kadınlara ailede sorumluluk yüklenmesi yanında itibar, güç ve serbestlik de kazandırır. Bu konuyla alakalı şöyle bir latife de mevcuttur: *"...erkekler kadınlarına iyi baksınlar, zira kadın erkeğin namusudur ve fakat erkekler de, kadınlarından korkmalıdır. Zira onların namusu, kadınların elindedir"*. Kadınların tavır ve davranışları bazen görevlerini aşarak oymak, aşiret idaresi ve bazen siyasi işlere kadar uzanırdı. Eğer kadın, 'kelânter' ise kethüdaların tayin ve azledilmeleri gibi önemli işlere karışma yetkisini bile kendinde görürdü. Evin idaresinde bile kadının gücü o dereceye varıyordu ki, erkek çoğu zaman kadının izni olmaksızın sıradan işleri bile göremezdi (s. 39).

Kaşkayilerde bazı istisnalar dışında birden fazla kadın evlilik mevcut olmayıp, çok eşlilik hoş karşılanmazdı. Çok eşlilik ancak kadının çocuğu olmaz veya erkek çocuğu olmaz ise neslin devamı düşüncesiyle o da aile ve akrabalarının rızası ile mümkündür.

Kadın, kocasının ölümü halinde, nadir durumlarda yeniden evlenebilirdi. Ölenin erkek kardeşinin, dul kalan karısıyla evlenme hakkı mevcuttu. Ancak bazı

oymaklarda dul kadınların, yaşları küçük olsa bile yeniden evlenmelerine izin verilmeyip, karalar giyip, ömür boyu yas tuttukları da görülmektedir. Boşanma ise kötü, hoş olmayan, utanılacak ve bazı oymaklarda ise yasak ve imkansız bir durum olarak görülürdü.

Aşiret arasında vasiyet, genellikle yazılı olmayıp güvenilir 2 – 3 kişinin tanıklığıyla gerçekleştirilirdi (s. 44). Şer'i hükümler ve kanunlardan ziyade örf ve adet kaynaklı normlar geçerliydi. Ölen kişinin malları oğullarına, oğulları yoksa kızlarına, kızları yoksa erkek kardeşlerine, erkek kardeşleri de yoksa annesi ya da kız kardeşlerine kalırdı. Bunların hiçbiri mevcut değil ise şer'i ve kanuni hükümlere göre mevcut diğer akrabalara, bazen de aşiret reisi ve ya yerel müctehide paylaştırılırdı (s. 46). Eserde mirasla ilgili çeşitli uygulamalara da yer verilmiştir. Taksim işi, genellikle güvenilir, itibarlı kimseler ya da ağabey aracılığıyla kura çekilerek gerçekleştirilirdi. Varlıklı bir ailede baba, evlendirdiği oğluna sahip olduğu varlığından bir miktar pay verir fakat babasının ölümünden sonra bu oğul, babasının mirasından bir daha hak alamazdı.

Aşirette, muhtelif işlemlerle ilgili sözleşmeler, basit kayıt ve belgelerin yanında karşılıklı, güvene dayalı sözlü olarak ta düzenlenirdi (s. 51). Ancak işlemler genellikle birkaç şahidin huzurunda gerçekleştirilmekteydi. Anlaşmaya varılınca tokalaşır, el öpülürdü. Bazı durumlarda ise taraflar karşılıklı olarak sakallarından tel koparıp verirlerdi ki bu sözlerden dönmeyeceklerinin göstergesi idi. Bazı durumlarda rehin verme usulü geçerli idi (s. 52).

Aşiret mensupları arasında av ve avcılığın da önemli bir yeri vardı (s. 53). Av yiğitlik ve cesaret tecrübesinin kazanıldığı yer idi. Çocuktan – yaşlısına ava meraklı olmayan bir erkeğe rastlamak mümkün değildi.

Binicilik, avcılık, yerel çekişmeler, güreş, dağlarda dolaşma, güç koşullar altında yapılan göçler aşiret mensuplarını savaştı, yiğit, inatçı ve sert olmaya zorladığını ifade eden müellif, "Ceza Hukuku Açısından Örf ve Adet" başlığını taşıyan bölümde ikinci bölüm (s. 57 vd.) kasti öldürme (s. 58), kasıtsız öldürme (s. 65) ve cezalar (s. 66) konularını ele almaktadır.

İşsizlik, göçebelik ve diğer sebeplerin bu çadır hayatı yaşayan insanları fakr u zaruret içerisine sürüklediğini ifade eden yazar, bu hayatın zaman zaman bazı kimseleri, kötü yollara sevk ettiğini ifade etmektedir. Kan parasının mevcut olduğu, ancak kan parası almanın utanılacak bir durum olduğu, buna mukabil katil tarafından bir kızın, maktul tarafından bir erkekle evlendirilmesi usulünün yaygın olduğu belirtilir (s. 62). Başlıca cezalar olarak ise falakaya yatırma, el veya ayak kırma, dil kesme, kulak koparma, kör etme sayılmakta ise de bunların Pehlevilerin iktidara gelmesinden sonra tatbik edilmediği kaydedilir. Bunların haricinde nakdi ceza, tazminat ve yağmalamadan bugün dahi uygulanan cezalar

olarak söz edilmektedir. Ayrıca hapsedme, zincire vurma, kurşuna dizme, kirece batırma ve taşa tutma nadiren de olsa uygulanan cezalardandı (s. 68). Cezalardan kurtulmanın yolu, bir ev ya da başka bir oymağa sığınmak olup imamzadelerin türbesine sığınma uygulaması bulunmuyordu. Önemli suçlardan biri hırsızlık ve yol kesme olmakla birlikte, bu fakir aşiret mensupları arasında bir çeşit yiğitlik ve övünme vesilesi olarak görülüyordu (s. 70).

Aşiret mensupları iffet ve namuslarına oldukça düşkün olup (s. 74) kızlar ve oğlanlar ile kadınlar ve erkekler serbestçe görüşürlerdi. Kadınlarda örtünme, kaş-göz, söz konusu değildi. Kadınlar düğün ve eğlencelerde serbestçe hareket ederlerdi. Birbirlerini seven ancak aşiretlerinin evlenmelerine rızası olmayan kızlar ve oğlanlar, kaçarak evleniyor ancak mensup oldukları oymağı terk etmek zorunda kalıyorlardı (s. 74).

“*Yargılama Usulleri Açısından Örf Ve Adetler*” başlığını taşıyan üçüncü bölüm (s. 77 vd.) ise Dava Açma ve Yargılama (s. 77) ile Davanın İspat ve Delilleri (s. 81) başlıklarını taşımaktadır. Aşiretlerde ‘İlhan’, ‘Kethüda’, ‘Kelanter’ veya onların görevlendirdiği yetkili kişiler çeşitli konularda davaları karara bağlama yetkisine sahiptiler ve onların kararları genellikle tatbik edilirdi. Elbette ki bu yetkili kişilerin kararlarına itiraz hakkı vardı. Fakat gücüne güvenen bazı kimseler dava açmayı gururuna yediremeyip kendi işini kendi görme yolunu da seçebilirdi (s. 80). Davada ispat delili olarak belge, tanık ve yemin önemli bir yer tutuyordu. Kur’an, Hz. Ali veya İmamzadeler üzerine yemin yaygındı. Diğer bir yemin şekli ise davalı bir bitkiyi kökleyerek: “*eğer iddia edildiği gibiyse ben de bu bitki gibi olup, soyum-sülalemlerim kurusun*” derdi (s. 83). Başka bir yemin olarak ise “*eğer ben bu işi yapmış isem, evim – barkım koruk olsun*” şeklinde olup varlığını sona erip sürülerim yok olsun anlamındaydı. Bazı ailelerin sahip olduğu ocak üzerine ve tuz – ekmek üzerine yemin etmek de mevcuttu.

“İdari ve Siyasi Hukuk Açısından Örf ve Adet” başlığı taşıyan dördüncü bölüm (s. 85 vd.) dört kısma ayrılmış olup 1. kısım; aşiretin içyapısı (s. 85), 2. kısım; aşiretin idare şekli (s. 91), 3. kısım; aşiretlerin birbirleriyle münasebetleri (s. 94), 4. kısım; aşiretin devlet ile ilişkileri (s. 97) başlıklarını taşımaktadır.

Kaşkayı aşiretinin başında bir ‘İlhan’ bulunmaktaydı. Diğer aşiret ve oymaklar ise duruma göre Kelanter veya Kethüda tarafından yönetilmekte olup görevleri irsi idi. Burada bölgedeki aşiretler ve onları meydana getiren boy ve oymakların adları zikredilmektedir. Aşiret mensuplarının aşiret idaresinden memnun oldukları vurgulanıp (s. 91); bunda idarecilerin aşiret mensubu olması, aşiret ahalisini yakından tanımalarının büyük etkisi olduğu belirtilip, ayrıca idarecilerin ahaliye cömert ve adil davranmalarının da etkili olduğu kaydedilir (s. 92).

Kaşkayilerin, merkezi hükümet ile ilişkilerine gelince; öteden beri silahlı olan aşiretin zaman zaman itaatsizlik gösterdiği olmuştur. Yazar, her ne kadar Pehlevilerin iktidara gelmelerine müteakip başlangıçta Kaşkayiler, merkezi hükümetle iyi münasebetler kurmuşlar ise de zamanla devlet memurlarının menfi tutumları karşısında Kaşkayilerin yeniden silaha sarıldıklarını bildirmektedir (s. 97). Müellif, esasen Pehliviler'den önce devletin, 'İlhan'ların yetkilerine karışmadıklarını, onlara, hil'at ve kılıç gönderdiğini hatta merkezi hükümeti tanımayan bazı 'İlhan'ların, merkezden gönderilen valilerin bölgeye girmelerine müsaade etmediklerini kaydetmektedir (s.98). İlhan Savletü't-devle işi o denli ileri götürmüştü ki, İngiliz Generali Sykes ve diğer bazı yabancı devlet adamları onu, "Taçsız Padişah" olarak adlandırmışlardı (s. 99).

Aslında Pehlevilerin işbaşına gelmelerinin ardından 'İlhan'lık kurumu ve aşiret idaresine son vermek istedikleri, bununla ilgili bazı icraata giriştikleri lakin uygulamanın hiç de onaylanacak tarzda olmadığı vurgulanır. İlhan Savletü't-devle başlangıçta hükümetten yana bir tutum sergileyerek Tahran'a gelmiş ancak gerek hükümetin icraatları, gerekse devlet memurlarının tutum ve baskıları, özellikle Yüzbaşı Abbas'ın uyguladığı şiddet ve zülüm karşısında Kaşkayiler 1929 senesinde ayaklanmaya mecbur kalmışlardı. Pek çok mücadelelerden sonra hükümet, nihayet aşiretin talepleri ve Savletü't-devle ailesinin reisliğini kabul ederek ve genel bir af çıkararak bu isyan hareketini sonlandırmıştı. Lakin bu durumdan memnun olmayan hükümet, alttan alta aşiretler arasına nifak sokarak ihtilaflar yaratmaya devam etti (s. 101). Yazara göre hükümet, geçmişin aksine aşiret mensuplarının gönlünü alıp, onları eğitim ve tarıma teşvik edeceği yerde, genel afta belirtilen vaadler ve yeminleri yok sayarak kin ve intikam güden bir siyaset takip etmiş, suçlu – suçsuz, kadın - çocuk demeden kurşuna dizme, işkence, hapis, açlık, sürgün gibi yöntemlerle onları yok etme yoluna gitmişti. Yazara göre bu kabul edilemez bir hataydı (s. 101).

Devlet ve memurların bu tutumları yanında rüşvet, binlerce delilsiz - yargılamasız tutuklama ve idamlar, insanların kalbinde derin yaralar açmıştı (s. 102). Devlet memurlarının bu türden uygulamaları yeniden ayaklanmaya sebebiyet vermiş, devlet memurları bölgeden çıkarılıp, kolluk kuvvetleri etkisiz hale getirilmişti. Müellife göre, devletin bu tutumu ve Şah Bahti komutasındaki orduyu, Kaşkayiler üzerine göndermesi telafisi olmayan bir hataydı (103). Çünkü bu karar ve uygulamalar sadece acı sonuçlara neden olmamış, devlet ve aşiret arasında var olan gerginliği de artırmıştı. Yazara göre devlet öncülüğünde sağlam bir genel af çıkarılmalı, aşiret mensuplarının güvenliği sağlanmalı, bölgeye liyakatli memurlar gönderilmeli, seyyar okullar açılmalı, hatip, öğretmen, doktor, kafi derecede ilaç gönderilmeli, onların yararına harcamalar yapılmalı ve bu zamana kadar öfke, intikam ve kinden başka bir şey duymayan bu zavallı insanlar

felaketten kurtarılmalıydılar. Bunların yapılması top ve tüfekten daha etkili olacaktı (s. 104).

“*Sosyal Açıdan Örf Ve Adet*” başlığı taşıyan beşinci bölüm (s. 105 vd.) iki kısma ayrılmış olup 1. kısımda; Sima (s. 105), Dil (s. 106), Mesken (s. 108), Giysi (s. 109), Mezhep (s. 111), Aile (s. 112), Ateş (s. 113), Ahlak (s. 114), Musiki (s. 116), Çengiler (s. 117), Âşıklar (s. 117); Bâtıl İnanç, Evham ve Akideler başlığını taşıyan 2. kısımda; Nazar (s. 118), Yıldızlar (s. 120), Fal (s. 121), Uğursuzluklar (s. 122), Çocuk Doğumu (s. 123), Hastalıkların Tedavisi (s.125), Rüya ve Hapşırma (s. 127), Mukaddes Yerler ve İmamzadeleri ziyaret (s. 128), Düğün (s.129), Ölüm, Defin ve taziye (s. 119), Koça Dönüşen Oğlak (s. 134) konuları üzerinde durulmaktadır.

Hayat şartları dolayısıyla sağlam bir bünyeye sahip olan aşiret mensupları; uzun boylu, yuvarlak yüzlü, ela gözlü, kara saçlı olarak tarif edilmektedirler (s. 105). Dilleri, Türkçe olup Azerbaycan Türkçesinden farklıdır. Pek çok türkü ve şiirleri vardır. Özellikle Mahzun ve Yusuf Ali tanınmış şairlerindendirler (s. 107).

Aşiret mensupları genellikle kadınlar tarafından keçi kılından dokunmuş çadırlarda yaşarlardı (s. 108). Erkekleri; arkalık, şalvar, şal, çuha ve özel bir keçe külah ile ayakkabı giyerlerdi (s. 110). Başlıca yiyecekleri; bir çeşit ekmek, av ve koyun eti, süt ürünleri, pilav ve hurmaydı. Çay da hayatlarında önemli bir yer tutmaktaydı (s. 110).

İnanç meselesine gelince; Şîî mezhebine mensup olmakla birlikte göçebe hayat tarzlarından dolayı dini konulara pek ilgi duymazlardı.

Kurak geçen yıllarda Kaşgaylar arasında “Köse Gelin” oyunu oynanırdı. “Köse Gelin” adıyla sırtında kepenek, renkli elbiselerle süsleyip, yüzünü una bulayıp, yün ve çeşitli elyaflarla donatıp, başına iki büyük boynuz takıp, obalarından çıkarak Köse Gelin adını verdikleri bu kişinin etrafında kavga – gürültü, şamatayla eğlenirlerdi. Köse Gelinin; “*altın boynuzlarım var, yağmur yağdırdım, tatlı isterim*” sözüne karşılık yanındakiler gülünç laflar ederler, ahali Köse Gelinin gelişinden duyduğu memnuniyet karşılığında ona, hediye olarak bir miktar un, pirinç veya hurma verirlerdi. Her çadırdan Köse Gelinin başından aşağı soğuk su dökülürdü. Hediye vermenin mecburi olduğu bu oyun, geceleyin ve kış ayında icra edilirdi. Eğer hediye verilmezse, hediye vermeyenin ocağı söner, cimriliği her yerde anlatılırdı. Kaşkayilerin çoğu bu merasime ilgi gösterir ve Köse Gelin’in yağmur yağdıracağına inanırlardı.

Burada tanıtmasını yaptığımız ve özetlediğimiz eserin halen İran’ın güneyinde Fars eyaletinde varlığını sürdüren kalabalık bir Türk topluluğu olan Kaşgayiler hakkında araştırma yapmak isteyenlere yararlı olacağına inanıyoruz. Eserin eksikliği hiç resim konulmamış olmasıdır.